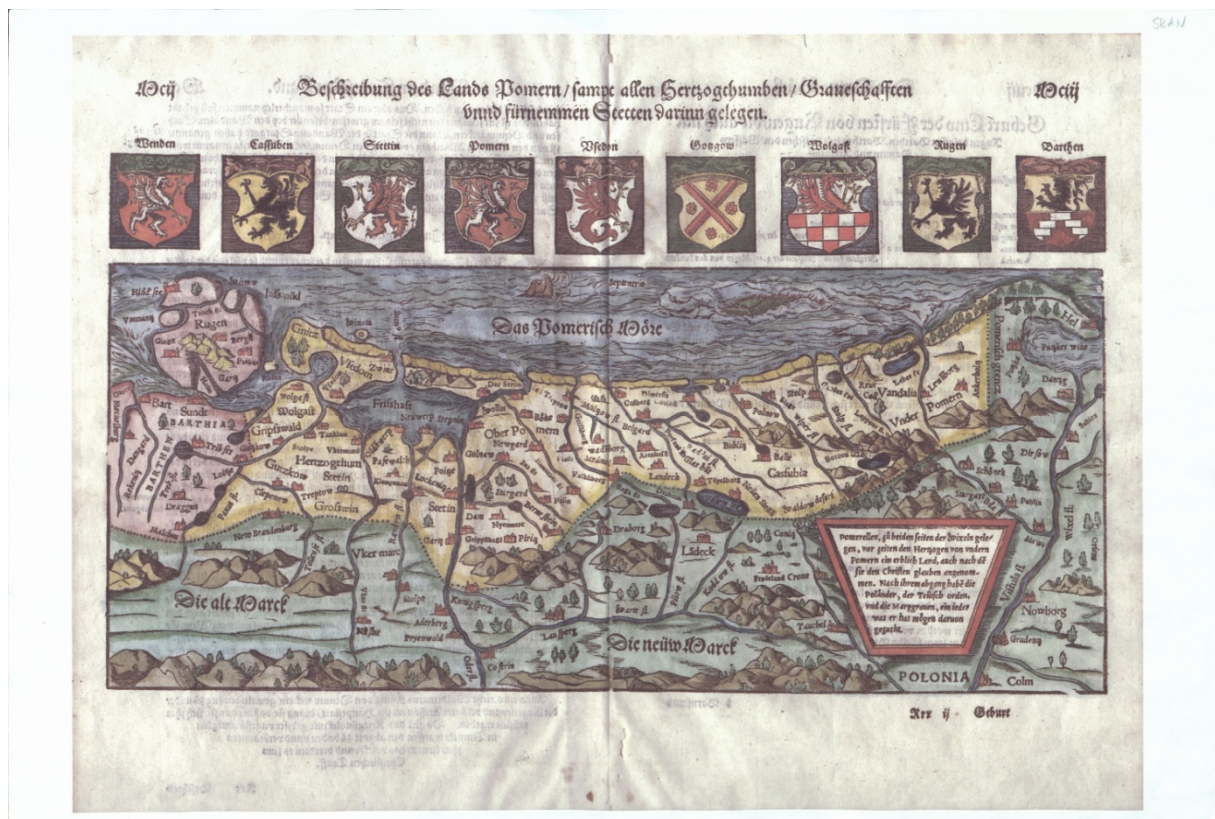

Andrzej Janusz

Pochodzenie kaszubskiego rycerskiego rodu Żelewskich

Przedstawiciele rodu Żelewskich po raz pierwszy zostali wymienieni w dokumencie wystawionym przez Krzyżaków w 1400 roku, który określał świadczenia mające służyć do Zakonu Krzyżackiego ze wsi Zelowe lub Zelow. Chodzi tu oczywiście o dzisiejsze Zelewo, którego właścicielami mieli być: Netzke (Maćko) von Zelow i Jerk (Jaśko) von Zelow. Od tego czasu aż do roku 1945 gniazdem rodu Żelewskich było Zelewo. Większość ich majątków znajdowała się w rozległej parafii Luzino.

Mapa Pomorza z XVII wieku

(Źródło: Zbiory Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej w Wejherowie)

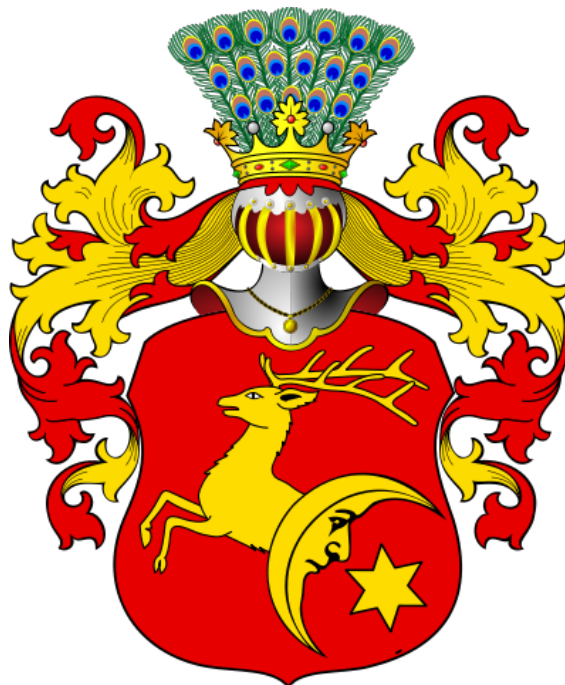
Na przełomie XIX i XX wieku, w związku z rozwojem nacjonalizmów niemieckiego i polskiego, pochodzenie Żelewskich stało się przedmiotem ożywionej dyskusji historyczno-politycznej. Zniemczona część rodu jednoznacznie widziała swe gniazdo w Dolnej Saksonii, skąd mieli przybyć do państwa zakonnego i zostać osadzeni przez Krzyżaków w Zelewie. Podstawą przyjętej przez nich tezy było istnienie w Saksonii nazwiska Bach (w języku

niemieckim oznacza to potok), natomiast nie została ona w żaden sposób udokumentowana. Nazwisko Bach występowało bowiem również w innych regionach Niemiec, zatem trudno stwierdzić, że Bachowie na Kaszubach pochodzą dokładnie od tych z Saksonii. Otton Feliks von dem Bach Zelewski, Radca Ministerialny i major rezerwy, badając w pierwszej połowie XX wieku genealogię rodu, tak właśnie określał pochodzenie swojej rodziny.

Roman Władysław Bach Żelewski, historyk i profesor Polskiej Akademii Nauk, w inny sposób przedstawił pochodzenie swoich przodków, jego zdaniem – *W połowie XIII wieku na Pomorzu szczecińskim nasilająca się kolonizacja niemiecka spowodowała wędrówkę na wschód tych rodów rycerskich, które chciały uniknąć germanizacji. W tym samym czasie na Pomorzu gdańskim tamtejszy książę Świętopełk II (zwany też Wielkim) toczył ciężkie walki z braćmi i Krzyżakami, chętnie więc przyjął napływającą falę zbrojnego ludu i osadził go na ziemi. Pierwsi wędrowcy przybyli w latach 1249-1252, ale i po tym nadciągali w miarę jak germanizacja posuwała się na wschód.* Mieli oni zatem przybyć na dzisiejsze Kaszuby z Pomorza Zachodniego. Koronnym dowodem tej tezy był dla niego wymieniony wyżej dokument z 1400 roku o świadczeniach rycerstwa na rzecz Zakonu (zgodnie z którym Żelewscy posiadali majątek w Zelewie przed objęciem tych ziem przez Krzyżaków). Lokowanie wsi Zelewo na prawie polskim może być kolejnym dowodem na to, że wieś istniała już przed 1308 rokiem, a zamieszkująca ją ludność była rodzimego, kaszubskiego pochodzenia. Sama nazwa wsi określana przez Krzyżaków jako Zelowe lub Zelow ma słowiański rodowód. Gdyby Krzyżacy zakładali ją od podstaw na „surowym korzeniu” i osadzali tam ludność germańską, wówczas nadaliby jej typowo niemiecką nazwę. O pochodzeniu rodziny świadczy także to, że Bach to skrócona słowiańska wersja imienia Sebastian. Słowiańskie imiona pierwszych właścicieli Zelewa (Maćko i Jaśko) są kolejnym dowodem ich niegermańskiego pochodzenia. Teorie te znajdują również potwierdzenie w badaniach profesora Gerarda Labudy, który w swej historii Kaszubów opisuje cały proces przemieszczania się żywiołu kaszubskiego z Pomorza zachodniego na wschodnie.

Istnieje jeszcze trzecia teoria związana z herbem Brochwicz, według której Żelewscy wywodzą się ze Śląska. Po raz pierwszy herb Brochwicz III pojawił się w swej pierwotnej postaci na terenie Śląska na rycinie z okresu walk z Tatarami (bitwa pod Legnicą z 1241 roku). Według Wojciecha Kętrzyńskiego herb ten miał być przeniesiony na Pomorze w XV wieku, natomiast zdaniem profesora Romana Bacha Żelewskiego mogło to nastąpić dużo wcześniej, bo w XII wieku. Jego tezę potwierdzają badania historyków toruńskich, profesora Andrzeja

Tomczaka i profesora Mariana Biskupa, którzy na mapie osadnictwa rycerskiego w rejonie Strzebielina i Zelewa oznaczają, że tereny te zajęli przybysze z Pomorza Zachodniego i Śląska. Hipotezę tę zdaje się potwierdzać fakt częstszego występowania herbu Brochwicz III w zachodniej części Kaszub.

Herb Żelewskich – Brochwicz III
(Źródło: <https://pl.wikipedia.org/wiki/%C5%BBelewski>)

W XIX wieku ród ten do tego stopnia rozprzestrzenił się na Kaszubach, że podzielił się na kilka odrębnych gałęzi, używających różnych przydomków. Najczęściej spotykanym był przydomek Bach. Stąd wywodzić można, że wszyscy Żelewscy wywodzą się od Bachów, a ich wspólny herb – Brochwicz III – może to potwierdzać. W 1873 roku właściciel Czymanowa, Max August Albrecht Teophil von Zelewski, uzyskał zezwolenie władz pruskich na dodanie do rodzowego nazwiska, nazwisko swego teścia, majora Hackebeck. Dało to początek nowej gałęzi rodu – von Hackebeck Zelewski. Przydomek ten występował już wcześniej w tej rodzinie. Victor Ulrich Verner Zelewski, urodzony w 1906 roku, brat najbardziej ponurej postaci z rodu – generała SS Ericha von dem Bacha Żelewskiego, został zaadoptowany przez kapitana Wilhelma von Ihlenfeld, co dało od 1910 roku początek kolejnej jego gałęzi – von Ihlenfeld Zelewski.

W XIX wieku i w pierwszej połowie XX wieku panowała duża dowolność zapisu nazwiska rodzowego. Często spotykamy się z przedstawicielami tego rodu podpisującymi się jako Żelewscy. W okresie prusko-niemieckim powszechne było mylenie zapisu nazwisk:

Zalewski, Zelewski i Żelewski, które dla urzędników niemieckich niczym się nie różniły. Forma zapisu przydomków z przedrostkiem "von dem", stosowana przez Ericha generała SS przez niektórych historyków, uznana za jego wymysł i megalomanię, była powszechnie stosowaną przez przedstawicieli tego rodu w XVIII wieku. Georg Dabinnius w swej pracy dotyczącej składu etnicznego Pomorzan w 1772 roku wymienia sporą grupę von dem Bachów Zalewskich (oczywiście chodzi tu o Żelewskich), w tym bezpośredniego przodka generała – Michała von dem Bach Zalewskiego – asesora królewskiego pruskiego posiadającego majątek w Zelewie, Strzebielinie i Milwinie. Ponadto wymienieni zostali tam: Franz von dem Bach Zalewski (Wahlendorf-Niepoczołowice), Melchior von dem Bach Zalewski (Seelau-Zelewo) oraz również pochodzący z Zelewa – Michael von dem Bach Zalewski. Stosowanie zatem zapisu "von dem" było nawiązaniem do dawnej formy zapisu nazwiska i nie czynił tego tylko Erich. Spotkać można także zapisy Bach Żelewski, von Bach Żelewski lub też samo von Żelewski, von Zalewski i w końcu von Zelewski. Na sposób zapisu nazwiska rodowego mogła mieć wpływ świadomość narodowa danej osoby – jeżeli utożsamiała się z opcją polską to podpisywała się jako Żelewski, jeżeli z niemiecką to Zelewski. Paradoksalnie ta druga forma bliższa jest pierwowzorowi pochodzącemu od kaszubskiej nazwy wsi – *Zélewò*. Tak duża dowolność w zapisach nazwiska rodowego znacznie utrudnia, a czasami wręcz uniemożliwia, badania genealogiczne tego kaszubskiego rodu.

Moim zdaniem błędne jest również określanie w XVIII wieku przynależności narodowej Żelewskich na podstawie wyznawanej religii. W parafii Luzino, gdzie Żelewskich spotkać było można najczęściej, w tym czasie występowało równie wielu ewangelików, co katolików i nie oznacza to wcale, że wówczas mieszkało tam tak wielu Niemców. Tożsamość narodowa nie była wówczas jeszcze ostatecznie ukształtowana, a silniejsza od narodowej była świadomość klasowa. Rzecz diametralnie zmieniła się już w XIX wieku, kiedy to stwierdzenie takie jest zupełnie pełnoprawne.

Efektom tej dyskusji musi być jednoznaczny wniosek, że ród ten ma słowiański, kaszubski rodowód. Historia Pomorza potoczyła się jednak w taki sposób, że ziemie te przez wiele wieków pozostawały pod wpływem kultury i języka niemieckiego, co skłoniło część Żelewskich do przejścia jej i uznania za swoją.

Literatura:

1. Biskup Marian, Tomczak Andrzej, *Mapy Województwa Pomorskiego w drugiej połowie XVI wieku*, TNT, R58, Toruń 1955.
2. Czaplewski Paweł, *Hipoteza o pochodzeniu szlachty kaszubskiej*, *Zapiski Tow. Nauk. w Toruniu* T. 14: 1948.
3. Kętrzyński Wojciech, *Przydomki szlachty pomorskiej*, w: *Rocznik T.N. w Toruniu*, R. 9, 1902 r.
4. Pragert Przemysław, *Herbarz szlachty kaszubskiej*, T I, T II, T III, BiT, Gdańsk 2006-2009.
5. Bach Żelewski Roman Władysław, *Uwagi o rodzie Bach Żelewskich herbu Brochwicz III*, w: Szweda Brunon, *Genealogia rodu Żelewskich, część II, Gałąź Jana Piotra z Łężyc NG 1.3.2.2.2,1*, wydanie drugie, maszynopis, Wejherowo sierpień 2000 r.
6. <http://www.krama.de/www3/res/dabinnus.htm>
7. Gerard Labuda, *Historia Kaszubów w dziejach Pomorza, T. I, Czasy średniowiecza*, Gdańsk 2006.
8. Stachowska-Krzyżanowska Anna, *Małżeństwa szlacheckie w parafii Luzino w latach 1670-1797 w świetle Ksiąg Metrykalnych (przyczynek do dziejów szlachty kaszubskiej)* w: *Zapiski Historyczne*, T LXXIX, R 2014.
9. Stachowska-Krzyżanowska Anna, *Chrzty szlacheckie w parafii Luzino w drugiej połowie XVIII w*, w: *Zapiski Historyczne*, T LXXX, R 2015.